

LEVÉLÍRÁS, LEVELEK, LEVÉLÍRÓK

A levelezés történetének egy hosszú és szép korszaka a közelmúltban zárult le. Az évszázadok során a levél funkciója, formája, témája, stílusa, a levélírás helyzete, levélírás habitusa, a levéllel kapcsolatos attitűd, a levélhagyatékok, a privát és a hivatalos levelek utóélete folyamatosan változott és mindegyre megújult. A kézzel írott, borítékba zárt, postára feladott levél többnyire az emlékeinkbe költözött. Funkcióját új levélformák és kommunikációs eljárások vették át. Ennek a folyamatnak és változatosságnak a feltárása különböző tudományok, a történelem, a tudomány- és művészettörténet, a kommunikációtudomány, az írásantropológia számára jelent kihívást.

Az alábbi összeállítás a levelezéskutatás friss irányzataiba és eredményeibe nyújt betekintést.

ALEXANDRU OFRIM

MÉRFOLDKÖVEK A LEVELEZÉSI SZOKÁSOK
KULTÚRTÖRTÉNETÉBEN¹

Kulcsszavak: házasított írások, írásgyakorlatok, levelek, alfabetizáció, művelődéstörténet.

A jegyzet célja, hogy összefoglalja a levél történelmi fejlődését az ókortól napjainkig. A levél műfaja olyan írástípus, amely függ a történelmi kontextustól: az írástudás mértékétől, a társadalmi kapcsolatok típusától, a postai hálózatok meglététől stb.

Az első leveleket Mezopotámiában fedezték fel, formájuk agyagtábla volt, amelyekbe ékírásos jelek voltak vésve. Egyes assziológusok szerint a mai napig fennmaradt legrégebbi levél Dagan királyé (Kr. e. 2400), Máriaól, amelyben a harci sikereiről számol be. A régi Ugarit városának egyik lelőhelyén a legtöbb tábla (több száz példány) levélre jellemző tartalommal rendelkezik. Úgy tűnik, hogy az ékírás nem kizárólag az írástudók körének monopóliuma volt, az elit társadalmi réteghez tartozó számtalan férfi és nő tudott írni és olvasni és leveleztek is. Egy Máriaól származó hivatalnok ezt írta: „*Ha igazán a barátom vagy, akkor írd meg azokat az újdonságokat, amelyeket hallottál.*” (Charpin 2004 : 504).

A görög-római antikvitásban a levelezési szokásoknak eleve adott kultúrája létezett. A leveleket általában az urak diktálták a rabszolga-titkároknak, és a rabszolgák vagy hivatásos futárok által továbbították. (Rómában nem volt szervezett postai

¹ A tanulmány első változata megjelent itt: Jiga-Iliescu, Laura et al. (coord) 2023. *Etnologia ca mod de viață, In honorem Nicoleta Coatu*. Editura Mega, Cluj-Napoca. Fordította: FERENCZ MELINDA.

szolgáltatás a magánlevelezéshez, csak a hivatalos levelezéshez.) Cicero maga írta leveleit, és másokkal ellentétben udvariatlanságnak tartotta, hogy diktálja őket. Cicero két levélműfajt részesített előnyben: az egyik az *epistolae ad familiares*, bizalmas levelek családtagoknak és barátoknak, a másik alkalmi leveleket, amelyek komolyabb tónusúak, *severum et gravum*, szigorú és komoly hangvétel jellemzi őket. (*Fam.*, II, IV, 1).

A görögök és a rómaiak fából készült táblákat használtak a levelezéshez (két vagy több tábla madzaggal összekötve) a központi rész üreges és viasszal borított, amire egy fém eszközzel (*stylus*) írtak. Ezekkel helyettesítették a drága anyagnak számító pergament a mindennapi írás különböző formáiban, nyugtákon, gyors jegyzetekben, és nagyon hasznosak voltak a levelezésben is. A tábla előnye az volt, hogy újra fel lehetett használni: a címzett a viaszra karcolt üzenetet letörölte, elsimította, és ugyanazon a felületen válaszolt. A táblákat Homérosz az *Iliászában* is megemlíti, ahol elsőként történik említés a levelekről az ókori görög irodalomban. Proitosz királyról van szó, aki levelet küld apósának Bellerophónon keresztül azzal az utasítással, hogy a levél elolvasása után a kézbesítőt meg kell ölni: „*Elküldötte viszont vészes jellel Lükiába, táblájába beírt sok lélekölő üzenettel küldte apósához, hogy majd ott lelje halálát.*” (*Il.*, VI, 165–170).

Ovidius is említést tesz a viasztáblákról. Az *Ars amandi* művében ilyen tanácsot ad a férfiaknak: „*Először is próbálkozzon a kedvesének küldött kis levéllel, amit:/ Így lesz a forró szerelem hírnöke. Forró szavak viaszra írva (...)/ Menjen, de az édesen beszélő kis levél,/ Az almára írt szavak egyszer megcsalták Kydippét*” (*Ars.*, I, 457–552).

Kydippé Ovidius szereplője a *Heroidesben*, akibe Akontios szerelmes. Egy cselhez folyamodik: egy almára írja a következő szavakat, amelyet tulajdonképpen a levél hordozójának használ: „*Dianára esküszöm, hogy soha nem leszek másé, csak a tied, Akontios.*” Ezután a lábaihoz gurítja az almát. Kydippé beleesik a csapdába, és Diána oltára előtt hangosan felolvassa ezeket a szavakat. Csakhogy a szavak, ha egyszer kimondták őket, egyenértékűek egy esküvel, amelyet be kell tartani. (*Her.*, XXI).

A levélírás bizonyítékai megjelennek egyiptomi hellenisztikus és római korszakból fennmaradt levelekben is. A Kr. u. 1. században egy bizonyos Hilarion, aki Alexandriában dolgozott, ír haza a feleségének: „*Csak arra kérlek és azt kérem tőled, hogy vigyázz a gyermekre, s amint megkapom a bért, elküldöm neked. Azt üzented nekem Aphrodisiasztól: »Ne felejs el engem!« Hogyan is tudnád? Tehát arra kérlek, ne aggódj!*” (Muir 2009 : 30).

A középkor első századaiban a levél szinte kizárólag a szerzetesek és a prelátusok körében terjedt (az egyetlenek, akik tudtak írni és olvasni). A 11. században megjelennek azok az útmutatók, amelyek a klérus számára levelezési mintákat tartalmaznak (a klasszikus latin, illetve a cicerói kultúra hatására a levélnek tartalmaznia kellett bevezetést, elbeszélést, érvelést, következtetést, valamint üdvözlő formulákat és az olvasó jóindulatának elnyerését, a *captatio benevolentiae*) (Høgel–Bartoli 2015).

Mindemellett léteztek olyan laikusok is, akik leveleztek. A történészek felfedezték korabeli tanult férfiak és nők közötti levelezést. A 6. században a latin költő, Fortunatus levelet váltott Radegunddal, a frank király feleségével, vallásos verseket küldvén neki. A szerelmes levelek sem tűntek el, híres bizonyítékuk a teológus Abélard és a fiatal Héloïse tragikus szerelmi története a 12. századból.

Körülbelül ugyanebben az időben a Távol-Keleten, Murasaki Shikibu a Genji meséjében (11. század) feljegyzi a verses dicshimnuszok cseréjének szorgalmas gyakorlatát. A japán udvari szerelmi kódex elképzelhetetlen volt e bonyolult kifinomult üzenetek nélkül. Nem csak a szöveg minősége számított, hanem a hatást a papír típusa és árnyalata közötti tökéletes összhang, a kalligráfia mestersége, a pillanat érzései és az élet spontaneitása is garantálta. A nemesek papírcsíkokat hordtak mellkasukon, mert bármely pillanatban egy szerelmi kaland lehetősége merülhetett fel. Íme egy példa: „*Vágyakozván az egykori időkre / Az elmúlt évek kakukkja ismét leszállt a kerítésedre*” (Rüttermann 2006).

Az európai reneszánszban a levelezés szekularizációja általánossá vált. A tudósok gyakran folyamodnak a levélírás gyakorlatához. Íme Montaigne írásgyakorlati szokásai: „*Mindig sietve és gyorsan írom a mondanivalómat, de bármennyire olvashatatlanul és kiállhatatlanul írok is, jobb, ha saját kezemmel teszem, mintsem mással írassam meg, mert senki nem tud követni, és nem tudja tisztán leírni*” (Esszék, XXI).

A 15. században az olasz Boncompagno írt egy híres könyvet, a *Rota Veneris*-t, amely a szerelem művészetének szentelt kézikönyv levelezési mintákkal (*ad usum amantium*), a szerelmi viszony fenntartásához szükséges tanácsokkal (14, nőknek címzett levélminta). Néhány olasz kézirat lapjai között a kutatók elrejtett szerelmes leveleket találtak. Íme néhány szó, amit egy szerető írt: „*Emlékszem a tőled kapott csókokra, és a szép szavaidra: «a mellet hűtésére» («refrigerasti pectuscula»)*” (Newman 2016 : 240).

A 17–18. században a vitézi, gáláns, illetve a szalonlevelek írása virágkorát élte. Divatossá vált a levelek közzététele, a magánszférából való kiemelése. Madame de Sévigné híres leveleit 30 évvel halála után nyomtatták ki leszármazottai, utódai.

Az írástudás elterjedésének egyik hatása volt az is, hogy a nők egyre nagyobb számban vettek részt a levélírásban. Számtalan festmény jeleníti meg a nőket levélírás és olvasás közben, az ablaknál állva egy levéllel a kézben. Az arisztokrácia és a polgárság lányai számára levelező mintakönyvek készültek. Levélminta-gyűjtemények álltak rendelkezésükre, kifejezetten számukra tervezve, amelyek tartalmazták a családi értékeket, a férj iránti odaadás és visszafogottság, az érzelmek kifejezésében. A megszabott levélmintákon kívül, otthon, a kolostori bentlakásokban vagy iskolákban a levélírási gyakorlat a gáláns, titokban olvasott regények szerelmi jeleneteinek hatására lángolt fel.

A 19. század a levelezés aranykora. Elsőként egy egész postai földrajzhálózat jelenik meg: postások, futárok, postai utak, postahivatalok, vasútállomások, amelyek csak fokozták és megkönnyítették a levélforgalmat (Leroux 2014). A levélírási

gyakorlat a vidéki és városi nép körében is elterjedt. A írástudás tömeges elterjedése a levelezés „demokratizálásához” vezetett. (Chartier 1991; Furet–Ouzouf 1977).

Az utóbbi években egy új kutatási terület alakult ki, amelyben történészek, antropológusok és irodalomtörténészek egyaránt részt vettek: az úgynevezett „házasított írás” tanulmányozása, a hétköznapi emberek írásai, akik számadásfüzeteket, versfüzeteket, élettörténeteket, naplókat vezettek, és természetesen üzeneteket írtak (Fabre 1997; Lyons 2012). Roger Chartier szavaival élve: „Az újrafogalmazott kultúrtörténet kereteit a reprezentációk és gyakorlatok helyeként határozták meg, ahol az episztoláris gesztus egy kiváltságos gesztus” (Chartier 1986:125).

A román parasztok levelei elszórtan magángyűjteményekben, de levéltárakban, könyvtárakban, kutatóintézetekben, múzeumokban is megtalálhatók. Romániában a történészek és a folkloristák viszonylag figyelmen kívül hagyják az ilyen dokumentumokat, kevés olyan tanulmány létezik, amely a hétköznapi emberek levelező gyakorlatára utalna (megemlítünk néhány megközelítést Leu 1997; Ofrim 2004; Jiga-Iliescu 2005; Hedeşan 2005; Vajda 2009; Cepraga 2016; Dăncilă 2017; Florian 2022).

IRODALOM

- Cepraga, Dan Octavian 2016. *Scrittura contadina e censori d'eccezione: la lettere versificate dei soldati rumeni della Grande Guerra*. Quaderni della Casa Romana di Venezia, XI:187–196.
- Chartier, Roger (sous la dir.) 1991. *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle*, Paris. Fayard, Paris.
- Chartier, Roger 1986. *Les pratiques de l'écrit*. = Ariès, Philippe –Duby, Georges (sous la dir.), *Histoire de la vie privée*. Seuil, Paris, III : 113–161.
- Charpin, Dominique 2004. *Lire et écrire en Mesopotamie: une affaire de spécialistes?* Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 1: 481–508.
- Dăncilă, Andreea 2017. *Les lettres privées publiques : un genre épistolaire ambigu des roumains de Transylvanie dans la Première Guerre Mondiale*. Revue des études slaves 4: 743–746.
- Fabre, Daniel (sous la dir.) 1997. *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*. Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
- Florian, Mirela 2022. *Letter in verse from the Great War*. Martor 27: 47–66.
- Furet, François – Ouzouf, Jacques 1977. *Lire et écrire. L'alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry. I–II*. Minuit, Paris.
- Hedeşan, Otilia 2005. *Când ţăranii încep a scrie...Din caietele de consemnare a tradiţiilor*. = Vâlcă, Ciprian – Iliian, Ilinca (coord.), *Cultura memoriei în Europa Centrală*. Editura Universităţii de Vest, Timişoara. 97–122.
- Høgel, Christian, Bartoli, Elisabetta (eds.) 2015. *Medieval letters: between fiction and document*. Brepols, Turnhout.
- Jiga-Iliescu, Laura – Stere, Anca – Neamu, Cristina 2005. *Scrieri ţărăneşti. Documente olografe în Arhiva IEF. Antologie*. Editura Creiron, Bucureşti.
- Leroux, Muriel (ed.) 2014. *Post Offices of Europe 18th-21st Century. A Comparative History*. Peter Lang, Bruxelles.
- Leu, Valeriu 1997. *Studii istorice băneţene*. Editura Banatica, Reşiţa. 159–202.
- Lyons, Martyn 2012. *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c.1860–1920*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Muir, John 2009. *Life and Letters in the Ancient Greek World*. Routledge, London.
- Newman, Barbara 2016. *Making Love in the Twelfth Century*. «*Letters of Two Lovers*» = *Context*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Rüttermann, Markus 2006. «*So That We Can Study Letter-Writing*». *The Concept of Epistolary Etiquette in Premodern Japan*. *Japan Review*, 18: 57–128.
- Ofrim, Alexandru 2004. *Représentations et pratiques de l'écrit dans l'ancien village roumain*. Études et documents balkaniques et méditerranéens. Paris, 28 : 87–95.
- Vajda András 2009. *Rolul scrisului în ceremonialele vieții de familie*, *Caietele ASER*, 5: 138–143.

REPERE PENTRU O ISTORIE CULTURALĂ A GENULUI EPISTOLAR

(Rezumat)

Scopul acestui articol este acela de a prezenta succint etapele evoluției istorice a scrisorii, din Antichitate până în zilele noastre. Genul epistolar este un tip de scriere care depinde de contextele istorice: gradul de alfabetizare, tipul relațiilor sociale, existența unor rețele de comunicare poștală, etc.

Cuvinte-cheie: scrieri domestice, practici ale scrisului, scrisori, alfabetizare, istorie culturală.

MILESTONES FOR A CULTURAL HISTORY OF EPISTOLARITY

(Abstract)

The purpose of this article is a briefly historical presentation of the letter evolution, from Antiquity to the present day. The epistolary genre is a type of writing that depends on historical contexts: the degree of literacy, the type of social relations, the existence of postal communication networks, etc.

Keywords: domestic writings, writing practices, letters, alphabetisation, cultural history.

Bukaresti Tudományegyetem/
Universitatea din București
București/Bukarest, str. Edgar Quinet 5
alexandru.ofrim@litere.unibuc.ro